

मा.न्या.धर्माधिकारी, निवृत्त, मुंबई
उच्च न्यायालय यांच्या
अध्यक्षतेखालील समितीने केलेल्या
शिफारशीच्या अंमलबजावणीबाबत....

महाराष्ट्र शासन
महिला व बाल विकास विभाग
शासन परिपत्रक क्रमांक : संकीर्ण-२०१६/प्र.क्र. ३४०-भाग-६ /१६ /कार्या-२
नवीन प्रशासन इमारत, ३ रा मजला,
मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२
दिनांक: २५ फेब्रुवारी, २०१६.

संदर्भ : या विभागाचे क्रमांक- संकीर्ण २०११/ प्र.क्र. २१४/ कार्या-२, दिनांक ४ ऑक्टोबर, २०११
चे परिपत्रक.

परिपत्रक :

महिलांवरील अत्याचार रोखण्यासंदर्भात प्रचलित कायदयातील तरतूदींचा अभ्यास करणे व त्यामध्ये सुधारणा सुचविण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाच्या गृह विभागामार्फत मा. न्या.धर्माधिकारी, निवृत्त, मुंबई उच्च न्यायालय यांच्या अध्यक्षतेखाली गठीत करण्यात आलेल्या समितीच्या अंतरिम अहवालातील महिला व बाल विकास विभागाशी संबंधित महिला निवासी संस्थांमधील प्रवेशितांबाबत करावयाच्या शिफारशींवरील करावयाच्या कार्यवाहीच्या अनुषंगाने या विभागाच्या संदर्भाधिन दिनांक ४ ऑक्टोबर, २०११ च्या परिपत्रकान्वये स्वयंस्पष्ट सूचना यापुर्वीच आयुक्त, महिला व बाल विकास, पुणे व संबंधित सर्व जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी, संस्था अधिक्षक व संबंधितांना देण्यात आलेल्या आहेत.

२. तथापि यासंदर्भात आता मा. उच्च न्यायालयातील Criminal Application No-874 of 2011, The State of Maharashtra V/s Vijyasinh Chandrasen Chavarekar Shinde & Anr. या न्यायप्रकरणासंदर्भात Special Cell for Women and Children, Tata Institute of Social Sciences या संस्थेने मा. उच्च न्यायालय, मुंबई यांना सादर केलेल्या दिनांक ३/२/२०१५ च्या अहवालात महिला व बाल विकास विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या सर्व महिला निवासी संस्थांच्या संदर्भात त्या संस्थेने काही शिफारशी केल्या असून त्यानुसार अंमलबजावणी होण्याची विनंती मा.उच्च न्यायालय, मुंबई यांना केली आहे. (सदरहु अहवालाची प्रत सोबत जोडली आहे)

३. यास्तव आयुक्त, महिला व बाल विकास, पुणे व संबंधित सर्व जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी, संस्था अधिक्षक तसेच सर्व संबंधित क्षेत्रिय अधिकाऱ्यांना या परिपत्रकान्वये कळविण्यात येते की, वर नमूद केलेल्या न्यायप्रकरणात **Special Cell for Women and Children, Tata Institute of Social Sciences** या संस्थेने मा. उच्च न्यायालय, मुंबई येथे सादर केलेल्या त्यांच्या दिनांक ३/२/२०१५ च्या अहवालातील महिला व बाल विकास विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या सर्व महिलांच्या निवासी संस्थांमधील महिला प्रवेशितांच्या बाबत सूचित केलेल्या सर्व बाबींसंदर्भात काटेकोरपणे कार्यवाही करून तसा अहवाल महाराष्ट्र शासनाच्या महिला व बाल विकास विभागाच्या वेबसाईटवर शासनाच्या व मा.उच्च न्यायालयाच्या अवलोकनार्थ त्वरीत सादर करण्यात यावा.

४. याअनुषंगाने या विभागाच्या क्रमांक संकीर्ण २०११/ प्र.क्र. २१४/ कार्या-२, दिनांक ४ ऑक्टोबर, २०११ च्या परिपत्रकान्वये महिला संस्थांमध्ये रहाणाऱ्या महिलांच्या गरजा व पुनर्वसनासाठी आयुक्त, महिला व बाल विकास, पुणे यांच्या अध्यक्षतेखाली ८ सदस्यांची एक " राज्य स्तरीय समिती" आयुक्तालयांतर्गत गठीत करण्यात आली आहे. सदर समितीने तीन महिन्यातून एकदा नियमितपणे बैठक घेवून निर्णय घेणे अपेक्षित आहे. तरी सदर न्यायप्रकरणात अतिरीक्त सरकारी वकील श्रीमती गिता शास्त्री यांनी सूचित केल्यानुसार उपरोक्त राज्य स्तरीय समितीने चालू सन २०१५-१६ या वर्षात दिनांक १/१/२०१५ ते दि.३१/१/२०१६ या कालावधीत घेतलेल्या बैठकांचे कार्यवृत्त व घेतलेल्या निर्णयांची माहिती आयुक्त, महिला व बाल विकास, पुणे यांनी महाराष्ट्र शासनाच्या महिला व बाल विकास विभागाच्या वेबसाईटवर मा. न्यायालयाच्या अवलोकनार्थ **त्वरीत** उपलब्ध करून द्यावी.

५. सदरहु परिपत्रक आयुक्त, महिला व बाल विकास, पुणे यांनी सर्व विभागीय उप आयुक्त, महिला व बाल विकास व जिल्हा स्तरावरील सर्व जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांच्या निदर्शनास आणून त्यानुसार मा. न्यायालयाच्या आदेशाचे तंतोतंत पालन होईल याची त्यांनी दक्षता घ्यावी.

६. सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१६०२२५१५४३०६१३३० असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(वि.व.दळवी)

कक्ष अधिकारी,
महिला व बाल विकास विभाग

प्रति,

- १) आयुक्त, महिला व बाल विकास आयुक्तालय, पुणे
- २) सर्व जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी,
- ३) सर्व अधिक्षक, महिला निवासी संस्था (संबंधीत जिल्ह्यातील जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांच्या मार्फत)
- ४) सर्व आश्रयगृहे, (संबंधीत जिल्ह्यातील जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी यांच्या मार्फत)
- ५) टाटा सामाजिक विज्ञान संस्था, मुंबई
- ६) निवड नस्ती (कार्या-२).

(2)

अनैतिक व्यवसायातून पिडीत व्यक्तींची
सुटका, न्याय प्रक्रिया व पुनर्वसन
करतांना पाळावयाच्या शिष्टाचारांबाबत.

महाराष्ट्र शासन

महिला व बाल विकास विभाग.

शासन परिपत्रक क्र. आयटीपीए २००७/प्र.क्र.१५६/का-३,

नविन प्रशासन भवन, ३ रा मजला,

मंत्रालयासमोर, मुंबई-४०००३२.

दिनांक: २६ ऑक्टोबर, २००७.

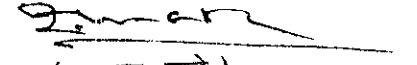
प्रस्तावना : अनैतिक व्यापारास प्रतिबंध करण्यासाठी राज्य स्तरावर अनेक प्रयत्न करण्यात येत आहेत. त्याकरीता राज्य शासनाने अतिरिक्त मुख्यसचिव (गृह) यांच्या अध्यक्षतेखाली दिनांक २३.२.२००५ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये राज्य स्तरीय सल्लागार समिती स्थापन केली आहे. विभागाने अनैतिक व्यापार प्रतिबंध अधिनियमांत नियमांचे प्रारूप तयार केले आहेत. हे प्रारूप तयार करतांना अनैतिक व्यापारातून सुटका केलेल्या मुलींच्या सुटकेच्या, पुनर्वसनाच्या व न्याय प्रक्रियेच्या वेळी काही शिष्टाचार पाळण्यात येत नसल्यामुळे अनैतिक व्यापारास प्रतिबंध अधिनियम व बाल न्याय अधिनियमाच्या मूळ हेतूचे उल्लंघन होत असल्याचे विभागाच्या निदर्शनास आले. याकरीता संबंधित यंत्रणेतील अधिकारी व कर्मचा-यांसाठी काही शिष्टाचार (Protocols) नियमावली तयार करण्याची गरज विभागास भासली आणि तशी मागणी सातत्याने स्वयंसेवी संस्थांकडून आणि अंमलबजावणी करणा-या यंत्रणांकडून करण्यात आल्याने वरील कामे सुरळीतपणे पार पाडण्याच्या हेतूने शिष्टाचार नियमावली तयार करण्याचे ठरले . महिला व बाल विकास विभागातील युनिसेफ सहाय्यित प्रकल्प नियोजन व संनियंत्रण कक्षाने (पीपीएमयू) सर्व संबंधितांची बैठक घेवून अशी शिष्टाचार नियमावली राज्य स्तरीय समितीपुढे सादर केली. या शिष्टाचारांना राज्य स्तरीय सल्लागार समितीने आपली मान्यता दिली आहे.

परिपत्रक :- राज्य स्तरीय सल्लागार समितीने मान्य केलेली शिष्टाचाराची (Protocols)ची प्रत (मराठी व इंग्रजी) सोबतच्या परिशिष्ट “अ” मध्ये जोडण्यात आली आहे. यामध्ये अनैतिक व्यवसायातून मुलींची सुटका करतांना , त्यांची प्रकरणे न्यायालयासमोर / बाल कल्याण समितीसमोर मांडताना आणि न्यायालयाचा / बाल कल्याण समितीचा निकाल लागल्यानंतर त्यांचे पुनर्वसन करतांना त्यांच्या मानवी हक्कांची , अनैतिक व्यापारास प्रतिबंध अधिनियम व

बाल न्याय अधिनियमाची पायमल्ली होणार नाही, यादृष्टीने शासनाच्या अधिकारी / कर्मचा-यांनी व इतर संबंधितांनी पाळावयाच्या शिष्टाचारांचा समावेश आहे. या परिपत्रकान्वये दिलेल्या सूचनांचे शिष्टाचाराचे सर्व संबंधितांनी काटेकोरपणे पालन करावे.

सदर परिपत्रक गृह विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(श. पा. वारे)

शासनाचे उप सचिव

प्रति,

अध्यक्ष, राज्यस्तरीय सल्लागार मंडळ (बाल न्याय अधिनियम)

अपर मुख्य सचिव, गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

प्रधान सचिव, विधी व न्याय विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

महाप्रबंधक, उच्च न्यायालय, मुंबई. (पत्राने)

पोलिस महासंचालक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

सर्व पोलिस आयुक्त.

सर्व पोलिस अधिक्षक.

पोलिस महानिरीक्षक, (महिला अत्याचार प्रतिबंध कक्ष), महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

आयुक्त, महिला व बाल विकास आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

सर्व जिल्हाधिकारी.

सर्व जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी.

मा.मंत्री, महिला व बाल विकास यांचे खाजगी सचिव.

मा.राज्यमंत्री, महिला व बाल विकास यांचे खाजगी सचिव.

सर्व मंत्रालयीन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

उप सचिव (विशा-६), गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

महिला व बाल विकास विभागातील सर्व अधिकारी.

संचालक, प्रॉसिक्युशन, ~~ईनशा वॉन्डा शेड~~, ~~गोगलेम बिळीगन्ना मने~~, मुंबई.

शासकीय अधिवक्ता (अपील शाखा) , उच्च न्यायालय, मुंबई

सर्व जिल्हा न्यायालये / सत्र न्यायालये

सर्व बाल न्याय मंडळे

सर्व बाल कल्याण समित्या

अध्यक्ष, सर्व जिल्हास्तरीय सल्लागार समिती (ITPA)

निवड नस्ती, का-३.

परिशिष्ट "अ"

शासन परिपत्रक क्रमांक आयटीपीए २००७/प्र.क्र.१५६/का.३, दिनांक २६/१०/२००७ चे सहपत्र
अनैतिक व्यवसायातून पिडीत व्यक्तींची सुटका, न्याय प्रक्रिया व पुनर्वसन
करतांना पाळावयाचे शिष्टाचार

(I) सुटकेच्या वेळी पाळावयाचे शिष्टाचार. (Protocols on Rescue)

- अ) शरिरविक्रय वा वेश्या व्यवसायातील शोषण यातून पिडीत व्यक्तींची सुटका करतांना घ्यावयाची दक्षता :
१. गुन्हाची माहिती मिळताच क्रिमिनल प्रोसिजर कोड (CrPC) ने घालून दिलेल्या पद्धतीनुसार पोलिसांनी वेश्याव्यवसायातील शोषण व अत्याचारासाठीच्या मानवी वाहतुकीच्या गुन्हाचा तपास व ओळख तात्काळ केली पाहिजे.
  २. पोलिसांनी क्रिमिनल प्रोसिजर कोड च्या कलम १५४ अन्वये प्रथम खबर अहवाल FIR ची अचूक नोंद करून ठेवणे गरजेचे आहे. या तक्रारीच्या नोंदीच्या प्रती सुरक्षित ठेवून पोलिस उपअधिक्षक / पोलीस उपायुक्त यांनी आवश्यक तेव्हा उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत.
  ३. सुटका झालेल्या व्यक्तीचे वय कितीही असले तरी पोलिसांनी अनैतिक व्यापार प्रतिबंधक कायदा (ITPA) अथवा इंडियन पिनल कोड अन्वये कुंटणखान्याच्या मालकांविरुद्ध / व्यवस्थापकांविरुद्ध, दलालांविरुद्ध अथवा इतर कोणत्याही व्यक्तींविरुद्ध प्रथम खबर अहवाल (FIR) नोंदवावा.
  ४. प्रथम खबर अहवाल (FIR) मध्ये शक्य तेथे गुन्हाची जागा, गुन्हाचा तपशील, गुन्हेगार व गुन्हाचा बळी, गुन्हाची चौकशी, त्यात शक्यतो ती व्यक्ती मानवी वाहतुकीला बळी पडल्याच्या दिवसांपासून च्या गतीविधींचा समावेश असावा व तपासणी अहवाल यांचा समावेश असावा. न्यायमंडळाच्या व्यतिरिक्त इतर सर्वांपासून तपासणी अहवाल गुप्त ठेवावा. तपासणी दरम्यान घेतलेल्या व्हिडीओमधील नोंदींचा अहवालात समावेश असावा.
  ५. बळी गेलेल्यांना सोडविण्यासाठी व त्यांना लपविण्यापासून रोखण्यासाठी जेथे आणि जेव्हा शक्य होईल तेव्हा बनावट गि-हार्डकाचा उपयोग करून घेण्यात यावा. बळी पडलेली व्यक्ती अथवा कोणीही माहिती देण्यास उत्सुक असणारी व्यक्ती जर कुंटणखान्यातील लपविण्याच्या जागे दाखवत असेल तर विशेष पोलिस अधिकारी यांनी त्यांची ओळख कायम गुप्त ठेवावी, विशेषतः गुन्हेगारांपासून.
  ६. सुटका झालेल्या अथवा कुंटणखान्यातून बाहेर काढलेल्या व्यक्तींना ताब्यात घेतांना, त्यांना कपडे बदलण्यास पुरेसा वेळ द्यावा.
  ७. मुख्य गुन्हेगाराचा शोध घेतांना बळींची, बनावट गि-हार्डकाची, माहिती देणा-याची ओळख पोलिसांनी गुप्त ठेवणे गरजेचे आहे. त्यांचे चेहरे व ओळख नेहमी दडवलेलेच असले पाहिजेत.

८. जर बळी पडलेले, गुन्हेगारांविरुद्ध ठोस जबानी देत असतील तर इंडियन पीनल कोडची सा कलमे, जसे कलम ३६६, ३६६ अ, ३६८, ३७२, ३७३ आणि कलम ३७६ तसेच इतर स्थानिक विशिष्ट कायदे जे गुन्हेगारांच्या विशिष्ट परिस्थितीशी संबंधित असतील, तर ते प्रथम खबर अहवा (FIR) ला जोडले गेले पाहिजेत. हे अनैतिक व्यापार प्रतिबंध (ITPA) कायद्याच्या कलम ३, ४, ५, ६, ७ आणि ९ यांच्या बरोबरीने असावेत.
९. एखाद्या स्वयंसेवी संस्थेतील प्रशिक्षित अथवा अनुभवी महिला सामाजिक कार्यकर्त्या छाप्या घालतेवेळी असणे बंधनकारक आहे. ती त्याच भागातील असणे गरजेचे नाही. दोन वेगवेगळे साक्षीदार असणे गरजेचे आहे, ज्यामधील एक छाप्या घालतेवेळी साक्षीला होती व जी त्या बळी पडलेल्या बालकांची सुटका करतेवेळी संपूर्ण तपासकामात कायदा संस्थेला सहकार्य करेल, याची अंमलबजावणी काटेकोरपणे व्हावी.
१०. सुटके दरम्यान अथवा वेश्याव्यवसायातील शोषणाला बळी पडलेल्या व्यक्तींना वेगळे करतेवेळी अथवा कलम ७ व ८ एखाद्या व्यक्तीला लागू करतेवेळी पोलिसांना हे माहित करून घेण्यासाठी पावले उचलली पाहिजेत की, त्या महिलेस अल्पवयीन मुले आहेत काय अथवा त्या मुलांना सुटकेची वा निगेची गरज आहे का ? तसे असल्यास पोलिसांनी त्यांच्या सुटकेसाठी पावले उचलावीत व संबंधित प्रश्न बाल कल्याण समितीकडे सोपवावा. बाल न्याय अधिनियमाखालील नियमानुसार बाल कल्याण समिती बालकाच्या हिताच्यादृष्टीने योग्य पावले उचलेल.
११. अनैतिक व्यापार प्रतिबंध (ITPA) कायद्याच्या कलम १५ प्रमाणे, विशेष पोलिस अधिका-याने वॉरंटशिवायही तपासकामाला सुरुवात करावी व शोध कार्यादरम्यान त्याने हजर असावे. या कायद्याच्या कलम १४ च्या तरतूदीही विशेष पोलिस अधिका-याला लागू आहेत.
१२. विशेष पोलिस अधिका-याने, जेव्हा शक्य असेल तेव्हा, एखाद्या प्रशिक्षित समुपदेशकाची, मानसोपचार तज्ञाची अथवा न्यायवैद्यक सल्लागाराची सुटकेच्यावेळी व तदनंतर पोलीस चौकीतही मदत घ्यावी. मनोविज्ञानाची पार्श्वभूमी या सल्लागाराला असावी आणि बळींची चौकशी सुरु करण्यापूर्वी या तज्ञ व्यक्तीचा सल्ला घेण्यात यावा.
१३. पोलिस अधिका-याने पुराव्यासाठी जबानी तेव्हाच घ्यावी जेव्हा सुटका झालेल्या व्यक्तीबरोबर एक सामाजिक महिला कार्यकर्ती असेल अथवा संबंधित गृहाचा परिविक्षा अधिकारी असेल.
१४. बळी पडलेल्यांना आरोपीच्या दृष्टीपासून व आवाजापासून लांब ठेवले पाहिजे. त्यांना कुंटणखान्यापासूनच, जेव्हा त्यांची सुटका केली गेली, तेव्हापासून सर्व चौकशी पूर्ण होईपर्यंत एकमेकांपासून वेगळे ठेवण्यात यावे. सुटका झालेल्या व्यक्तीस पोलिस चौकीमध्ये आदराने व सन्मानाने वागवले पाहिजे. निर्विकार, कठोर भाषा, हातवारे (देहबोली) अथवा कृती, प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्षपणे न वापरण्याचा, न दाखवण्याचा अथवा न पोहोचवण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला गेला

- पाहिजे. त्या व्यक्तीस चौकीच्या एखाद्या गुन्हेगाराप्रमाणे वागणूक दिली जाऊ नये. आवश्यकतेनुसार अन्नपदार्थ वा समुपदेशन ताबडतोब पुरविण्यात यावे.
१५. बळी पडलेल्यांची जबानी घेणा-याने अशाप्रकारच्या कामाचे विशेष प्रशिक्षण घेतलेले असावे.
१६. कोणत्याही मान्यताप्राप्त स्वयंसेवी संस्थेच्या सहाय्याने पोलिसांनी तपासानंतर ताबडतोब त्या व्यक्तीस सुरक्षित स्थळी अथवा संरक्षणगृहात दाखल करावे आणि कोणत्याही परिस्थितीत रात्रभर पोलिस चौकीत ठेवू नये.
१७. कोणत्याही परिस्थितीमध्ये पोलिसांनी सुटका झालेल्या व्यक्तीस कोणत्याही कायद्याखाली अटक अथवा दंड करू नये. अनैतिक व्यापार प्रतिबंधक कायदा (ITPA) च्या कलम १५ अथवा १६ खाली सुटका झालेल्या व्यक्ती अथवा कलम १९ खाली अर्ज दिलेल्या व्यक्तीस (तसा ठोस पुरावा असल्याशिवाय) हटवादीपणासाठी अथवा उपद्रव दिला गेला यासाठी अटक करू नये.
- (अ) प्रत्येक अल्पवयीन व्यक्तीस अथवा महिलेस निगा व संरक्षणाची गरज असलेल्या व्यक्तीप्रमाणे वागविण्यात यावे व सर्व प्रथम त्या व्यक्तीचे पुनर्वसन करण्याचे प्रयत्न करण्यात यावेत.
- (आ) शरिरविक्रयाच्या व्यवसायामध्ये जर ती व्यक्ती असेल व तिने कलम ७ अथवा ८ चे स्पष्टपणे उल्लंघन केले असेल तर सर्व प्रथम त्या व्यक्तीस कलम १० अ खाली सुधारगृहात पाठविण्यात यावे.
१८. गुन्हाच्या ठिकाणापासून इतर कोणत्याही ठिकाणी गुन्हेगार आणि सुटका झालेली व्यक्ती दोघांना एकाच वाहनातून प्रवास करवू नये. त्यांना वेगवेगळ्या वाहनांमधून नेण्यात यावे. बळी पडलेल्या व्यक्तीबरोबर सल्लागार महिला पोलिस अधिकारी अथवा सामाजिक कार्यकर्ती असणे आवश्यक आहे.
१९. जर सुटका केलेल्या व्यक्ती पोलिसांना जबानी लिहून देण्यास असमर्थ असतील तर पोलिसांनी त्यांच्यावर दडपण आणू नये. त्यांना हलविण्यात येणा-या जागेच्या सुरक्षिततेविषयी सर्व माहिती मिळाल्यावर ताबडतोब सुटका झालेल्यांना तिथे हलविण्यात यावे. जिथे त्यांना कोणताही धोका असणार नाही.
२०. सुरक्षित स्थळी पोहोचल्यानंतर व परिविक्षा अधिका-याच्या उपस्थितीमध्ये तपास अधिका-याने सुटका झालेल्यांची जबानी घ्यावी.
२१. सुटका केली जात असतांना, घेऊन जात असतांना, कलम ७ किंवा ८ खाली पकडले जात असतांना किंवा त्यानंतर लगेचच पोलिसांनी विचारपूस केली पाहिजे. (सल्लागार, परिविक्षा अधिकारी वा मान्यताप्राप्त स्वयंसेवी संस्थेतील सामाजिक कार्यकर्ता यांच्या सहाय्याने) त्या व्यक्तीने काही व्यक्तिगत चीजवस्तू जसे पैसे, दागिने, कपडे वा इतर चीजवस्तू दुस-या व्यक्तीस ठेवण्यास दिली असल्याबद्दल अथवा दुस-या जागी ठेवली असल्याबद्दलची माहिती मिळवावी. असे असल्यास

पोलिसांनी या चीजवस्तू परत मिळविण्याचे पूर्ण प्रयत्न करावेत, आणि त्याबाबतची नोंद संस्थेच्या (संरक्षण गृह / सुधारगृह) परिविक्षा अधिका-यासमोर केली पाहिजे. तसेच सर्व संस्थेच्या व्यक्तीगत चीजवस्तूंच्या नोंदवहीत नोंदविले गेले पाहिजे. तेथून सुटका होतांना / डिस्चार्ज मिळतांना ते परत केले गेले पाहिजे.

२२. सुटकेनंतर सुटका झालेल्या सर्व व्यक्ती सतत सुरक्षित वातावरणात असल्याबाबत खातरजमा करण्यात यावी. पोलिसांनी बळी पडलेल्यांना गुन्हेगारापासून संरक्षण दिले पाहिजे, जे बळी पडलेल्यांवर पुन्हा आपला प्रभाव पाडण्याचा प्रयत्न करतात.
२३. अल्पवयीन व्यक्तीची भेट ही संबंधीत जिल्यातील बाल कल्याण समितीच्या अथवा संरक्षणगृहाच्या अधिकाऱ्याच्या देखरेखीखाली घेण्यात यावी.
२४. सुटका झालेल्या व्यक्तीस न्यायालयासमोर नेतांना एक सामाजिक कार्यकर्ता (किंवा परिविक्षा अधिकारी) नेहमी बरोबर असला पाहिजे.
२५. तपासणी अधिका-यानंतर, बळी पडलेल्यांच्या Next Friend लाच त्या व्यक्तीचे प्रतिनिधीत्व करता येईल. नेक्स्ट फ्रेंड हा एक वकील असून जिल्ह्यासाठीचा कर्तव्य समुपदेशक (Duty Counsel) असेल, जो मान्यताप्राप्त स्वयंसेवी संस्थेशी अथवा विधी प्राधिकरणाशी (Legal Aid Authority) शी अथवा सामाजिक कार्यकर्त्याशी संलग्न असेल व ज्याने निगा व सुरक्षेची गरज असलेल्या बालकांच्या विषयामध्ये तीन वर्षे काम केलेले असेल.
२६. सर्व अल्पवयस्कांना, ज्यांच्या वयाची सत्यता पडताळून पाहिली असेल अथवा अल्पवयीन असण्याची आशंका असलेल्यांना बालकांसाठी असलेल्या बालगृहात ठेवण्यात यावे. व बाल न्याय अधिनियम २००० नुसार बाल कल्याण समितीपुढे चौवीस तासांच्या आत हजर करावे.

ब) कायद्याच्या कलम १५ (६-अ) अन्वये बळी पडलेल्याची मुलाखत : सुटका झालेल्या व्यक्तीची पुराव म्हणून उपयुक्त ठरेल अशी तपशिलवार जबानी नेक्स्ट फ्रेंड जसे संबंधीत गृहाचे अधिका/ परिविक्षा अधिकारी/ सामाजिक कार्यकर्ता च्या उपस्थितीत नोंदविली गेली पाहिजे व पोलिस / न्यायाल गुन्हेगारांविरुद्धच्या चार्जशीटमध्ये तिचा समावेश केला गेला पाहिजे. मानवी वाहतूक करणा-यां अशाप्रकारे माग काढता येईल व या व्यक्तीच्या मदतीने व सहाय्याने त्यांना पकडता येईल.

(II) न्याय प्रक्रियेत पाळावयाचे शिष्टाचार.

(Protocols on Prosecution)

अ) कायद्याच्या कलम २२ अन्वये खटला चालविण्याची कृती :

१. सर्व साक्षीदार जे सुटका झालेल्या व्यक्तींपैकी असून तपासणीस तयार अथवा आवश्यक असतील तर त्यांना पूर्ण संरक्षण, पोलिस सुरक्षा व निगा राखण्याची जबाबदारी घेतलेल्या संस्थेने द्यावी. पुनर्वसन संस्थेच्या सुरक्षेत त्यांना ठेवले पाहिजे. त्यांना भेटायला आलेल्यांवर नीट देखरेख ठेवून काळजीपूर्वक सुरक्षा ठेवली पाहिजे.
२. खटला चालू असतांना साक्षीदाराला सतत संरक्षण दिले गेले पाहिजे व गुन्हेगारापासून नेहमीच वेगळे ठेवले पाहिजे. न्यायालयाच्या प्रोसिडिंग पद्धतीची नीट ओळख साक्षीदाराला करून देण्यात द्यावी.

ब) वेश्याव्यवसायातून सुटका झालेल्या व्यक्तींच्या खटल्यादरम्यान त्यांना विशेष संरक्षण दिले जावे, ज्यामध्ये बळी पडलेले कायद्याच्या कलम २२ अन्वये साक्षीदार असतील.

१. साक्षीदाराची उलट तपासणी : एखाद्या बाल साक्षीदाराची जेव्हा जेव्हा उलट तपासणी करावी लागते, तेव्हा त्या बालकाचे कोवळे वय आणि मानसिक अवस्था विचारात घेवून बालकास योग्य आणि चांगली पद्धत वापरली पाहिजे. गुन्हाचा पुरावा असलेले प्रश्न प्रिसाईडिंग अधिका-याला देण्यात यावे. बळी पडलेल्यांना विशेषतः बालकांना ते प्रत्यक्ष विचारू नयेत.
२. पब्लिक प्रॉसिक्युटरने याची खात्री करवून घ्यावी की, बळी पडलेल्या / साक्षीदार बालकांना न्यायालय प्रोसिडिंग्जप्रमाणे त्यांच्या भूमिकेची पूर्ण माहिती दिली आहे.
३. तसेच उलट तपासणीच्या वेळी बालकांना पुरेसा वेळ मध्ये दिला जात आहे.
४. प्रोसिक्युटर व्यतिरिक्त जो वकील अथवा नेक्स्ट फ्रेंड असेल, त्याने बळी पडलेल्याच्या हिताच्या रक्षणार्थ संपूर्ण खटल्यादरम्यान न्यायालयात हजर असले पाहिजे.
५. बळी पडलेल्याला गुन्हेगार जर धमकावत असेल अथवा मनात काही भरविण्याचा प्रयत्न करीत असेल तर ते न्यायालयाच्या / पोलिसांच्या ताबडतोब निदर्शनास आणून दिले पाहिजे, जेणेकरून योग्य न्याय देता येईल.

(III) पुनर्वसनाच्या वेळी पाळावयाचे शिष्टाचार.

(Protocols on Rehabilitation)

अ) पूर्वी शिक्षा झालेल्या गुन्हेगारांची नोंद.

पोलीसांमार्फत लैंगिक शोषण, अत्याचार आणि व्यावसायिक कारणांसाठी मानवी वाहतुकीमध्ये गुंतलेल्या सर्व व्यक्तींची माहिती, हाताचे ठसे, फोटो याबरोबरच गुन्द्याचा आरोप असलेल्या अथवा शिक्षा झालेल्या सर्वांची माहिती तयार करून वापरण्यायोग्य केली जाईल. या शिक्षा या कायद्याच्या (कलम ८ वगळून), तसेच भारतीय दंड संहिता (आयपीसी) १८६० च्या कलम ३६३, ३६५, ३६६, ३६६ अ, ३६६ ब, ३६७, ३६८, ३७०, ३७१, ३७२, ३७३ व ३७६ किंवा इन्फॉर्मेशन टेक्नॉलॉजी ॲक्ट, २०००, महाराष्ट्र देवदासी प्रथा (नाहिशी करणे) अधिनियम २००५ ला धरून कोणतेही इतर कायदे यांच्या खाली येणा-या असाव्यात व याबाबतीत दोन अथवा जास्त वर्षांची शिक्षा झालेली असावी. हे तेव्हादेखील लागू आहे, जेव्हा गुन्द्यासाठी शिक्षा दुस-या कोणत्याही देशाच्या कायद्याखाली झाली असेल आणि तो गुन्हा जर भारतात घडला असता तर या कायद्याखाली अथवा वरीलपैकी कोणत्याही कलमाखाली कारावासाची शिक्षा झाली असती अशी प्रकरणे.

ब) सुटका झालेल्या व्यक्तीस लागू असलेली नियमावली.

१. या कायद्याखालील केसेसची नोंद करण्यासाठी आणि तपास करण्यासाठी आणि महिलांच्या लैंगिक / व्यावसायिक शोषणास पायबंद घालण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यात / आयुक्तालयामध्ये एक कक्ष डिस्ट्रीक्ट व्हिजिलन्स कमिटी या नावाने पोलिस आयुक्त / पोलिस अधिक्षक यांनी तयार करावा. या कायद्याखालील सुटका कायद्याच्या संबंधित तरतूदीनुसार सक्षम असलेल्या विशेष पोलिस अधिका-याच्या उपस्थितीत केल्या जाव्यात.
२. मानवी वाहतुकीचे बळी, जे त्यांची वाहतुक होण्याआधी ओळखले गेले असतील त्यांना तात्काळ सुरक्षित ठिकाणी नेले पाहिजे. बळी पडलेल्या व्यक्तीचा ताबा त्यांच्या आई-वडीलांना, पालकांना किंवा पती अथवा इतर कोणाही व्यक्तीस देऊ नये, जोपर्यंत त्याच्या / तिच्या वाहतुकीची परिस्थिती नीट समजावून सांगितली जात नाही.

३. जोपर्यंत घरातील परिस्थितीची व त्या व्यक्तीवरील प्रभावाची परिणामकारक तपासणी होत नाही व योग्य न्यायाधीशापुढे सादर होत नाही तोपर्यंत बळी गेलेल्या व्यक्तीचा ताबा / ओळख / ठिकाण सर्वांना ज्ञात होऊ न देण्याची दक्षता घ्यावी.
४. त्या बळी पडलेल्या व्यक्तीचे शेजारी, कुटुंबिय, पालक अथवा ज्यावर विश्वास ठेवता येईल अशा व्यक्तीची पूर्ण माहिती मिळाल्यानंतरच त्यांना त्या व्यक्तीच्या स्वाधीन करावे.
५. कोणत्याही परिस्थितीत मानवी वाहतुकीला बळी पडलेल्यांना त्यासाठी जबाबदार ठरलेल्या व्यक्तीच्या हाती सोपवू नये, ज्यांनी त्याला / तिला त्या परिस्थितीत प्रथमतः टाकले, अशा व्यक्तींना दुस-या व्यक्तीच्या जसे पालक पती इ. च्या हाती सोपविताना त्या व्यक्तीच्या विश्वासाहतेची खात्री पटवून घ्यावी. यासाठी त्या व्यक्तीच्या बाबतीतील हरवल्यासंबंधीची तक्रार, स्थानिक पोलिस चौकीतील अहवाल, पालकांनी पोलिसांना दिलेले स्टेटमेंट आणि परिविक्षा अधिका-याचे त्या व्यक्तीचा ताबा देतेवेळचे पत्र विचारात घेतले पाहिजे.
६. मानवी वाहतुक करणारे वापरत असलेली वेगवेगळी वाहतुकीची साधने, खाजगी तसेच सरकारी (ज्यात हवाईमार्ग, जलमार्ग व भूमार्गाचा समावेश आहे), ज्यातून ते आपल्या बळीची स्त्रोत क्षेत्र (Source Area) ते पुरवठा क्षेत्र (Destination Area) अशी वाहतूक करतात. हे लक्षात घेवून पोलिस व वाहतुक विभागातील कर्मचा-यांना अपेक्षित बळींना ओळखून, जास्त दक्ष राहण्याबद्दल प्रशिक्षण देण्यात यावे. यात बळींना ओळखून, ते ज्यांच्या बरोबर प्रवास करत असतील त्या प्रवाशांना प्रश्न विचारून माहिती काढणे व त्यांना मानवी वाहतुकीसाठी खरेदी अथवा उदयुक्त केले जात आहे याबाबत थोड्याशा संशयाच्या बळावर त्यांची सुटका करणे इ.चा देखील समावेश असावा. प्रतिबंधात्मक उपाय म्हणून, महत्वाच्या / प्रमुख वाहतुकीच्या ठिकाणी नागरी सुरक्षा दले नेमली गेली पाहिजेत. अशा दलांमध्ये पोलिस विभागातील प्रशिक्षित व्यक्ती असाव्यात.
७. त्या क्षेत्रातील विशेष पोलिस अधिका-याने बाल कल्याण समिती किंवा जिल्हास्तरीय सल्लागार समितीचा उपयोग अनौपचारिक सल्लागार समितीसारखा करून त्यांचेकडून बाल न्याय अधिनियमाची कार्यकक्षा समजून घ्यावी.

*****

(1)

PROTOCOLS ON RESCUE

A: Procedure for Rescue of Persons from Prostitution or Commercial Sexual Exploitation:

1. Crimes of trafficking of Persons for commercial sexual exploitation and abuse should be investigated and identified immediately by the Police, on the receipt of information of the offence, as prescribe in the procedure laid down in CrPC.
2. The First Information Report should be recorded and registered in an accurate manner under Section 154 of the Code of Criminal Procedure, 1974, by the police. Record of the copies of these complaints should be maintained and made available by the Deputy Superintendent of police/Deputy Commissioner of police.
3. Irrespective of the age of the Person rescued the police should lodge a FIR under the Act or the IPC against the traffickers, brothel owners / keepers, managers, pimps or any Person's who have committed an offence on the Person rescued.
4. A FIR must include, as and where possible, the location of crime, description of offence, victim and accused, trail of crime preferably from the date the Person was trafficked and surveillance report. The surveillance report may be withheld from the others with the exception of judiciary. Surveillance video content can be included in the FIR.
5. A decoy customer may be used as and where necessary to rescue the victims and prevent them from being hidden. Victims, Survivors or any informant willing to identify hiding places in a brothel or convey critical information to the Special Police Officer should have their identities concealed at all times from the accused Persons.
6. While taking into custody of the victims who are either rescued or removed adequate time should be given to them to change their clothes.
7. In identifying the main culprits, immediately after rescue, the identity of the victim/decoy customer/informant should be strictly kept confidential by the police. Their faces and identities should be concealed at all times.

- 21/01/00
8. If the victims are giving concrete statements against the accused, relevant Sections of the Indian Penal Code such as Sections 366, 366A, 368, 372, 373 and Section 376 among other, and other local and special laws, pertaining to the peculiar circumstances of the crime should be added to the FIR. This shall be along with Sections 3, 4, 5, 6, 7 and 9 of the Act.
  9. Trained or experienced lady social workers from a Voluntary Organization shall be mandatory for the raid. They need not be from the same locality. The need for two independent witnesses one of them being a lady for the raid to witness the entire search and assist the law enforcement in rescuing the victim girls must be accurately implemented.
  10. At the time of rescue or removal of persons in CSE, or at the time of detaining a person under section 7 or 8, steps should be taken by the police to find out whether the woman has minor children or children in need of rescue or care and if so, the police should take the effective steps to rescue or report the matter to CWC as the case may be, CWC shall take appropriate steps on a case by case basis as per the State Rules of Juvenile Justice Act to ensure the best interest of any such children.
  11. It is mandatory, that as per Section 15 of the Act, the notified Special Police Officer should initiate the search without a warrant and should be present during the search. The Rule does not take away from the Special Police Officer, the provisions of Section 14 of the Act.
  12. The Special Police Officer should as and where possible procure the services of a trained counselor, psychotherapist or a medico-legal consultant to be present with the rescuing police party at the time of the rescue and subsequently at the police station. This consultant shall have a background in psychology and the interrogation of the victim shall be generally undertaken after seeking the advice of such an expert.
  13. The police officer should take the evidentiary recording of the statement only if the Person rescued is accompanied by a lady social worker from any voluntary organization or the Probation Officer of the concerned home.

14. The victims should be separated after the rescue at all times by sight and sound from the accused. The separation from the accused should begin from the brothel during the rescue to the end of the period of appeal for the accused. In the police station the Person rescued should be treated with respect and dignity. Every effort should be made so that insensitive harsh words, gestures or actions, direct or indirect, should not be shown or communicated to the victim. The Person should not be made to huddle in a corner of the police station and should not be treated as a criminal. Necessary refreshments and counselling should be immediately provided to the victim.
15. Those who take the statement of the victims should be trained in victim/witness interrogation.
16. The police with the assistance of any recognized voluntary organization should ensure that the victim is immediately taken to a certified safe facility or home after the search and rescue, and that the Persons rescued **should not be** kept overnight in the police station.
17. The Person rescued should not under any circumstances be arrested or fined under any law for the time being in force. Any person who is rescued under Sections 15 or 16 of the ITPA Act or who makes an application under Section 19 of the Act, should not be subsequent to the rescue be arrested for obscenity or public nuisance (unless there is direct evidence to that effect).
- a) Every minor or woman should always be treated as a person in need of care and protection and the first attempt should be to rehabilitate the person
  - b) If the person who indulges in prostitution, is in clear violation of Section 7 or 8 of the Act, first attempt should be made to send her to a Corrective Institution as under Section 10 A of the Act.
18. The Person rescued should not be taken/ transported in the same vehicle as the accused from the scene of crime to any location. They should be transported in a

separate vehicle other than the vehicle transporting the accused. A counselor, lady police officer or a social worker should be present with the victim.

19. The investigating officer should not pressurize the Person's rescued if they are not in a position to give an evidentiary statement to the police. After particulars of location of safety are ascertained the Person should immediately be transferred to the Place of Safety, wherein no harm can befall the victim.
20. The investigating officer should record statements of the Persons rescued after they have been kept in a Place of Safety in the presence of the Probation Officer.
21. At the time of rescue/removal or detained under section 7 or 8 immediately thereafter, the police should find out from the rescued/removed/detained person (with the assistance of a counselor/PO/Social worker from registered and recognized voluntary organization, if necessary) whether she has any personal belongings such as cash, jewelry, clothes or any other belonging lying with any person or place from where she was rescued/ removed. If so, the police should make every attempt to recover such personal belongings and a record of the same should be made in the presence of the PO of the institution (Protective Home/ Correctional institution). The same should then be entered in the personal belongings register of the institution and kept safely to be handed over at the time of discharge/ removal/ transfer of the person.
22. It must be ensured that the Persons rescued are always in a protected environment during every stage after rescue. The police must protect the victims from the influence of the perpetrators who traumatize them after the rescue.
23. Access to minor Persons must be under the supervision of the Child Welfare Committee of the district or the superintendent of the protective home.
24. A social worker (or Probationary Officer) shall accompany the Person rescued while being produced before the court, at all times.

25. Other than the investigating officer, only the next friend of the victim shall be allowed to represent the victim. The "next friend" being a lawyer who is a duty counsel for the district or a lawyer associated with a recognized voluntary organization or Legal aid Authority, or social worker or activist, with known credentials of having worked in the last three years in the area of a child in need of care and protection.

26. All verified minors or possible minors should be kept at a facility for children and be produced before the Child Welfare Committee within twenty-four hours as per the Juvenile Justice (Care and Protection) Act, 2000.

B: Interview of the Victim under Section 15(6-A) of the Act: The detailed evidentiary statement of the Person rescued in the aftercare home should be recorded in the presence of the next friend such as the Superintendent of the home/Probation Officer/social worker and submitted to the Police/Court for inclusion in the charge sheet against the accused. The traffickers shall then be tracked and arrested with the help and assistance of the Person.

103

(11) **PROTOCOLS ON PROSECUTION:**

A: Procedure pertaining to a Trial under Section 22 of the Act

1. All witnesses who are Persons rescued and willing or necessary to testify shall be given a full protection by the police and the organizations undertaking their care and protection. They must be kept in the safe custody of a well-guarded rehabilitative institution. Those wanting to meet them must be monitored and carefully supervised. They must always be accorded full close-circuit camera/ in-camera proceedings.
2. During a trial the witness shall be protected at all times and separated at all times from the accused. Witness shall be made familiar with the proceedings of the court system.

B: Special protection for Persons rescued from prostitution during a trial wherein the victim is a witness as under Section 22 of the Act:

1. Cross examination of witness: Whenever there is a need to cross-examine a child witness, care should be taken to see that the tender age, and the psychological condition of the victim and adopt procedures which are fair and suitable to the child. Questions relating directly to the evidence of the crime shall be given to the presiding officer of the court and not be directly posed to the victim, especially in case of children.
2. The Public Prosecutor shall ensure that the child victims/ witnesses are informed of their role in regard to court proceedings.
3. Sufficient breaks are given to the victim during the period of cross-examination.
4. A next friend or lawyer apart from the prosecutor shall be there in the court to protect the interest of the victim during the trial.
5. In the event of the accused threatening or tampering with the victim. It shall be brought immediately to the attention of the Court/Police to prevent a miscarriage of justice.

A: Registry of previously convicted offenders:

1. A database shall be maintained by the police of any Person involved in the process of sexual exploitation, abuse and trafficking for commercial purposes, containing their profile, fingerprints, photographs along with other details of those who have been charged or convicted of an offence under the Act (excluding Section 8) or under **Sections 363, 365, 366, 366A, 366B, 367, 368, 370, 371, 372, 373 or 376 of the Indian Penal Code, 1860 or any other law including the Information Technology Act 2000, The Maharashtra Devadasi (Prohibition) Act, 2005** with an imprisonment for a term of two years or more; or by a court or tribunal of competent jurisdiction in any country of an offence which would if committed in India have been punishable under this Act or under any of the aforesaid Sections with imprisonment of like terms.

B: Protocols pertaining to the Person when one is rescued at the stage when one is being taken, procured or induced, for the purposes of prostitution:

1. In every commissionerate / district a cell known as " District Vigilance Committees" be formed by the CP/ SP concerned to register and investigate cases under the act and to control the Sexual / Commercial Exploitation of women. The rescues under this act should be conducted in the presence of a special police officer empowered under the relevant provisions of the Act.
2. Victims of trafficking who have been identified before they are trafficked should immediately be taken to a Place of Safety. The custody of the victim should not be given to parents, guardians or husband or any other Person until there is a broad understanding of the circumstances covering his/her trafficking.
3. The custody/ identity/ location of the victims should not be handed over or made public until an effective investigation on the conditions of the home and the nature of influence on the Person has been submitted to the Appropriate Magistrate.

4. The involvement of the victim's neighbors, family, guardians or any other Person in a position of trust and authority over such Person should be investigated before a victim is released in the safety of his/her family.
5. At no point should a victim of trafficking rescued at the stage of prevention be handed over into the custody of those who put her/him in a harmful place to begin with, In verifying the safe handover of the Person to any Person who being the guardian, parents or husband, reference should be made to the local missing Person's report, local police station's report, statement of parents to the police and letter from the Probation Officer informing the Person's custodians must be taken into consideration.
6. Taking into consideration the use of various public and private modes of transport (including air, sea and road) used by the traffickers to traffic victims from source areas to destination points, the police and the employees of transport body should be trained to be more vigilant to identify vulnerable victims and question the people they are travelling with and rescue them at the slightest suspicion of them being procured/induced or taken for prostitution. Civil defence squads should be set up at prominent transport locations as a preventive measure. Such squads would have trained and vetted Personnel from police department.
7. The Special Police Officer of an area shall use the services of the Child Welfare Committee or the District monitoring and guidance committee as a non-official Advisory Body of that area appointed by the Department of Women and Child Development to advise him/her on questions of general importance regarding the working of the Act.

Amicus
3/2/16 8/2/16

IN THE HIGH COURT OF JUDICATURE AT BOMBAY
CRIMINAL APPELLATE JURISDICTION
CRIMINAL APPLICATION NO. 874 OF 2011

The State of Maharashtra

Appellant

Versus

Vijaysinh Chandrasen Chavarekar Shinde & Anr. ...

Respondent

Written Submissions of Special Cell for Women and Children, Tata Institute of Social Sciences

1. Pursuant to the Interim Report of Justice Dharmadhikari [Retd.] Committee, a Government Resolution dated 4th October 2011 was issued regarding services to be provided to women residing in women's institutions.
2. It is hereby submitted that the at the entrance and other prominent places in the women's institution the following should be displayed in Marathi and Hindi Language :
  - (a) This is an open shelter for women in the age group of 18 to 60 years.
  - (b) No woman seeking admission to this institution shall be denied admission.
  - (c) Admission is open for any woman in need of shelter at any time of the day or night on all days of the week.
  - (d) No woman shall be transferred into another institution without her consent.
  - (e) No woman's HIV / AIDS test shall be conducted without her consent. HIV / AIDS test shall be conducted with pre-test and post-test counselling.
  - (f) Women resident can avail of vocational and technical training / education within or outside of the institution.
  - (g) Women can go out of the institution daily for attending vocational training courses and/or for employment purpose, with gate pass.
  - (h) Women residing in the institution for more than 30 days, are eligible for payment of Rs. 1,000/- per month under the Maher Yojana, and a further sum of Rs. 500/- and Rs. 400/- is payable towards her first and second child, respectively.
  - (i) Bank account / post office savings account shall be opened in the name of women residents and the monies payable under the Maher Yojana shall be deposited in that bank account / post office savings account.

- (j) Women can leave the institution and get discharged in accordance with their wished, after informing in writing that they do not wish to continue living in the institution.
  - (k) Health care and medical treatment will be provided to women residing in the institution. Arrangements will be made for such women to avail of medical treatment outside of the institution.
  - (l) At the time of discharge / release from the institution, the Superintendent shall issue to the woman an Identity Card and Certificate certifying that she was a resident of the institution and a Ration Card and Adhar Card.
  - (m) Children below 10 years of age may reside in the institution if her mother is a resident therein. Arrangements will be made by the institution to provide education to such children.
3. A woman seeking admission in a women's institution should also be orally and in writing informed of the aforementioned services that she can avail of during her stay in the institution.
  4. The dates on which the State Level Committee has held its quarterly meetings, and Minutes of the Meetings to be submitted to this Hon'ble Court.

Date: 3-2-2015

Advocate for Special Cell for Women
and Children [TISS]